Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2024. – Т. 50. – С. 69-78
DOI: 10.31861/mhpi2024.50.69-78

Modern Historical and Political Issues: Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi: Chernivtsi National University, 2024. – Volume. 50. – pp. 69-78
DOI: 10.31861/mhpi2024.50.69-78

УДК 327(477:470+571)„2010/2014”

Ігор Гурак[1], Віталій Супрун[2]

Російський контекст воєнно-політичних загроз і викликів для національної безпеки України за часів президентства Віктора Януковича

У рамках статті здійснено аналіз ключових стратегічних документів у сфері безпеки та оборони України за часів президентства Віктора Януковича (2010 – 2014 рр.) на предмет воєнно-політичних загроз та викликів, пов’язаних із різноплановою міжнародною активністю Російської Федерації. Висвітлено підходи, запропоновані в документах, стосовно шляхів покращення безпекової ситуації навколо України та співставлено їх із реальними можливостями української держави в тогочасній геополітичній реальності. З іншого боку, досліджено низку конкретних ініціатив у сфері безпеки та оборони української держави, які дають підстави для тверджень, що практичні кроки, ініційовані тодішнім керівництвом України, часто йшли в розріз із цілями, на які потрібно було орієнтуватися та потенційно мали своїми результатами не вирішення, а поглиблення існуючих викликів та загроз.

Ключові слова: Україна, національна безпека, воєнно-політичні загрози, Росія, зовнішня політика.

Ihor Hurak[1], Vitalii Suprun[2]

The Russian Context of Military-Political Threats and Challenges to Ukraine's National Security during Viktor Yanukovych's Presidency

The Law of Ukraine “On the Fundamentals of National Security”, the National Security Strategy of Ukraine, the Military Doctrine of Ukraine, and the Strategic Defense Bulletin, adopted during Viktor Yanukovych's presidency, adequately highlighted the military-political threats and challenges associated with Russia's actions. However, in seeking ways to counter these threats, the political leadership of that time declared a non-aligned status while simultaneously pursuing deeper European integration and maintaining strategic partnership with Russia. This situation is paradoxical from several perspectives. First and foremost, in the context of the crisis in the international security system and the weakening of international security institutions, the decision to transition to a “non-aligned” status was undoubtedly misguided. Even more absurd was this decision in light of the concurrent systemic reduction in the size of Ukraine's armed forces, decreased funding, disbanding of combat-ready units, weakening of the mobilization system of the Armed Forces, and other similar developments.

In the context of countering regional threats, Ukrainian strategic security documents proposed steps aimed at addressing the militarization of the Central European and Black Sea-Caspian regions, at preventing the legitimization of quasi-state entities in the region, and enhancing Ukraine's role as a participant in resolving “frozen” conflicts in the European part of the post-Soviet space, among others. While recognizing the relevance of these objectives, it must be stated that official Kyiv lacked the necessary resources to influence these processes effectively.

Overall, the strategic security documents of Viktor Yanukovych's presidency sufficiently identified the military-political challenges and threats associated with Russia's actions. However, Russia itself

[1] Кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Україна.
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Departament of International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine.
E-mail: ihor.hurak@pnu.edu.ua, https://orcid.org/0000-0002-8610-4024./

[2] Аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Україна.
Postgraduate student of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine.
E-mail: vitalii.suprun@pnu.edu.ua, https://orcid.org/0000-0002-6531-6765.

© 2024 Ihor Hurak, Vitalii Suprun. Published by Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (CC BY 4.0).

was not explicitly identified as the source of these threats and challenges. Moreover, no concrete measures were proposed to counter the outlined challenges and threats. Most importantly, there was no practical action undertaken to significantly improve the security situation either within Ukraine or along its borders.

Keywords: Ukraine, national security, military-political threats, Russia, foreign policy.

Постановка проблеми. Починаючи від другої президентської каденції Владіміра Путіна (2004 – 2008 рр.) чітко простежувався відхід Російської Федерації від своєрідних прозахідниих підходів, що характеризували зовнішню політику офіційного Кремля впродовж 1990-х років та на самому початку XXI століття. В рамках послання Владіміра Путіна до Федеральних зборів Російської Федерації від 25 квітня 2005 р. та одіозної «Мінхенської промови» від 10 лютого 2007 р. чітко продемонстровано повернення кремлівської верхівки до імперіалістичної ідеології та реваншистської риторики, спрямованої проти провідних світових демократій[3]. В практичній площині нові віяння, що запанували в Москві, найбільш яскраво проявилися через призму війни проти Грузії у серпні 2008 р.

Водночас, одне з головних місць в новій зовнішній політиці путінської Росії відводилося Україні. Відповідно до переконань представників правлячої кремлівської верхівки, офіційна Москва не могла дозволити собі втратити контроль над українською державою. Для посилення впливу в Україні, Кремль системно та цілеспрямовано використовував всі можливі важелі у енергетичній, суспільно-політичній, гуманітарній та інших сферах. Як свідчить Володимир Горбулін, з 2008 р. росіяни також започаткували комплексні заходи, які мали на меті підготовку до збройної агресії проти нашої держави[4]. Після обрання у 2010 р. президентом України Віктора Януковича, нова правляча верхівка нашої держави пішла на цілу низку поступок Росії, у тому числі таких, що носили стратегічний характер[5]. За відповідних обставин можна було очікувати не тільки покращення відносин на вісі Київ – Москва, але і зменшення воєнно-політичних загроз для України, які головним чином були пов'язані саме із російською активністю. Відповідно, в рамках запропонованої наукової розвідки зроблено спробу з'ясувати, яким чином змінилася ситуація із умовно «російськими» воєнно-політичними загрозами для нашої держави за часів президентства Віктора Януковича і наскілько адекватними були кроки офіційного Києва у відповідь на ці загрози.

Аналіз останніх досліджень. Зовнішнім загрозам та викликам, які поставали перед Україною за часів президентства Віктора Януковича, присвячені дослідження Олексія Гараня, Ганни Гопко, Володимира Горбуліна, Олександра Литвиненка, Євгена Магди, Григорія Перепелиці, Олександра Сушко та інших авторів. Базуючись на науковому доробку, окреслених вище науковців та експертів, а також тогочасних стратегічних документах, у статті визначено за **мету** з'ясувати, яким чином українська павляча верхівка за часів президентства Віктора Януковича сприймала загрози воєнно-політичного характеру, що походили з боку Росії та в який спосіб намагалася на них реагувати. Для досягнення зазначеної мети у статті було зроблено спробу вирішити наступні **завдання**: окреслити воєнно-політичні зовнішні загрози, пов'язані із Росією, які окреслювалися у стратегічних документах української держави за часів президентства Віктора Януковича; проаналізувати які засоби пропонувалося використовувати для протидії відповідним загрозам та які кроки здійснювалися на практиці у цьому контексті.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про основи національної безпеки» в редакції від 20 липня 2010 р., Стратегія національної безпеки України та Воєнна доктрина України, затверджені указами Президента України 8 червня 2012 р., Стратегічний оборонний бюлетень, схвалений 29 грудня 2012 р., відображали сприйняття командою Віктора Януковича основних внутрішніх та зовнішніх загроз безпеці України у час його президентства. Стратегічні документи у сфері безпеки традиційно поділяють зовнішні загрози за спектром і виокремлюють: глобальні загрози, регіональні та безпосередні. Системно-структурний аналіз зовнішніх загроз показує, що їх можна поділити на: воєнно-політичні, економічні, екологічні та соціальні загрози. У

[3] Hurak, I., Boichuk, O., Nahorniak M. (2022), The Russia of "early Putin" in search of a new national identity: modern imperial ideology in the shadow of the "humanitarian" "Russian world". *Actual Problems of International Relations,* issue 153, #4, p. 23, 25.

[4] *ТЕКСТИ.org.ua* (2016), Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура – елемент війни, 25.02., available at: http://texty.org.ua/pg/news/textynews editor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa (accessed 12.04.2024).

[5] Hurak, I. (2016), Ukrainian-Russian Interstate Relations during the Presidency of Viktor Yanukovych – "Honeymoon Period" or "Coercion to Marriage". *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska,* vol. 1, p. 106.

даній статті зосереджено увагу на загрозах та викликах воєнно-політичного характеру, а саме – викликах та загрозах, пов'язаних із територіальною цілісністю української держави та потенційною військовою агресією проти України.

Серед таких загроз в рамках Стратегії національної безпеки України 2012 р. окреслювались: криза системи міжнародної безпеки, послаблення міжнародних угод в сфері безпеки та послаблення ролі міжнародних безпекових інститутів; загроза застосування сили та превентивного застосування сили; мілітаризація регіону; воєнно-політична нестабільність держав регіону; ескалація збройних конфліктів в регіоні; сепаратизм; незавершеність договірно-правового регулювання державних кордонів; втручання у внутрішні справи країни та розвідувальна діяльність іноземних спеціальних служб.

Криза системи міжнародної безпеки, послаблення міжнародних угод в сфері безпеки та послаблення ролі міжнародних безпекових інститутів – це загрози глобального характеру. Вони полягають у «загостренні конкуренції між світовими центрами впливу», що призводить до «розмивання системи міжнародних угод у галузі стратегічної стабільності»[6]. В сукупності наслідком цього може бути загроза застосування сили для вирішення проблемних питань та міждержавних суперечок. Навіть після підписання Статуту ООН, основним принципом якого є незастосування сили або погроз силою[7], використання воєнної сили як засобу вирішення проблемних питань у міжнародних відносинах ніколи не втрачало своєї актуальності.

Підрівнем загроз глобального рівня є загрози регіонального характеру. Однією з таких загроз в стратегічних документах української держави зразка 2012 р. слушно виокремлено мілітаризацію регіону, яка пов'язувалася зі збільшенням іноземної військової присутності та розміщенням новітніх озброєнь на території держав регіону[8], а також створенням нових, розширенням і модернізацією наявних військових баз та об'єктів[9].

Іншими похідними загрозами було визначено ескалацію збройних конфліктів в регіоні та воєнно-політичну нестабільність держав регіону. З точки зору авторів документів, вони полягали у «активізації процесів формування сфер впливу або зон геополітичної відповідальності, які супроводжуються зростанням конфліктності, поширенням практики провокування конфліктних ситуацій, у тому числі збройних, посиленням різновекторних зовнішніх впливів у регіоні»[10].

У Воєнній доктрині України зразка 2012 р. робився акцент на «Стимулюванні ескалації воєнних конфліктів в регіоні»[11], натомість в рамках Закону України «Про основи національної безпеки України» в редакції 2010 р. наголошувалося на можливості «втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами»[12]. Серед наявних конфліктів у Стратегії національної безпеки України 2012 р. виділялися подальша ескалація конфліктів у Чорноморсько-Каспійському регіоні та неврегульований конфлікт у придністровському регіоні Республіки Молдова[13]. Важливо, що відповідно до Воєнної доктрини України до числа загроз відносилася не тільки можлива ескалація наявних конфліктів, а й «можливість виникнення нових збройних конфліктів в регіоні»[14].

В рамках Стратегічного оборонного бюлетеня України від 29 грудня 2012 р. цілком слушно піднімалося питання сепаратизму. В цьому контексті виокремлювалося «посилення інформаційно-психологічного тиску на Україну з метою дестабілізації соціально-політичної, етнічної та релігійної обстановки в державі або в окремих її регіонах і місцях компактного проживання національних меншин»[15]. В Стратегії національної безпеки робився наголос на існуючій прак-

[6] *Верховна Рада України* (2012), Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України; Стратегія від 12.02.2007 № 105/2007 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007 (accessed 15.04.2024).

[7] United Nations (no date), United Nations Charter, available at: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text (accessed 03.04.2024).

[8] *Верховна Рада України* (2012), Про Стратегію національної безпеки України: Указ…, там само.

[9] *Верховна Рада України* (2012), Про Воєнну доктрину України: Указ Президента України; Доктрина від 15.06.2004 № 648/2004 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 390/2012, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20120622 (accessed 10.03.2024).

[10] *Верховна Рада України* (2012), Про Стратегію національної безпеки України: Указ..., там само.

[11] *Верховна Рада України* (2012), Про Воєнну доктрину України: Указ..., там само.

[12] *Верховна Рада України* (2010), Закон України «Про основи національної безпеки України», 20.07., available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15/ed20100720#Text (accessed 06.03.2024).

[13] *Верховна Рада України* (2012), Про Стратегію національної безпеки України: Указ..., там само.

[14] *Верховна Рада України* (2012), Про Воєнну доктрину України: Указ..., там само.

[15] *Верховна Рада України* (2012), Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 29.12.2012

тиці, коли міжнародні актори в міру тих чи інших причин йдуть на визнання самопроголошених квазідержав[16].

Ще однією воєнно-політичною загрозою для української держави у Воєнній доктрині України 2012 р. виокремлювалося висунення територіальних претензій та виникнення суперечок щодо цього питання[17]. Більш детальніше з цього приводу з окресленням конкретних проблемних питань йшлося у Стратегії національної безпеки України. Зокрема, в документі наголошувалося на «незавершеності процесу договірно-правового оформлення державних кордонів, розмежування виключних морських економічних зон і континентального шельфу». Далі в документі проблема розкривалася ще більш деталізовано та йшлося про необхідність «розмежування лінією державного кордону акваторії Чорного і Азовського морів та Керченської протоки», акцентувалася увага на відсутності демаркації державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова[18].

У Воєнній доктрині України та Стратегічному оборонному бюлетені України в якості загроз та викликів для нашої держави також зазначалася активізація розвідувальної діяльності іноземних спеціальних служб[19].

Стратегічні документи України визначають основні принципи, цілі та способи протидії загрозам національної безпеки України. У зовнішньополітичній сфері політика національної безпеки у 2010 – 2014 рр. ґрунтувалася на принципах «пріоритету захисту національних інтересів; пріоритету договірних (мирних) засобів вирішення конфліктів; своєчасності й адекватності заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань; послідовної реалізації політики позаблоковості з використанням в інтересах України механізмів міжнародної безпеки»[20]. В контексті викладеного вище, особливо варто звернути увагу на останній фрагмент, який демонструє перенесення в документ постулату «позаблоковості» української держави, який вперше команда Януковича вмістила у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р.[21].

Що стосується воєнної політики, то основоположними принципами у зовнішньополітичній сфері були: «забезпечення обґрунтованості, послідовності і системної воєнної політики та дотримання без'ядерного статусу і політики позаблоковості»[22]. Варто зазначити, що основним об'єктом Воєнної доктрини України 2012 була не оборона держави від різноманітних загроз, а воєнний конфлікт. Відповідно основні принципи, цілі та шляхи протидії загрозам розглядалися з точки зору запобігання воєнним конфліктам[23].

Стратегічною ціллю політики національної безпеки у зовнішньополітичній сфері було створення прийнятних зовнішніх умов для реалізації національних інтересів України[24]. Натомість ключовими цілями воєнної політики окреслювалися: зниження рівня напруженості обстановки та врегулювання суперечностей між учасниками міжнародних відносин шляхом досягнення комплексної збалансованості інтересів сторін; сприяння демілітаризації регіону шляхом скорочення сил і озброєнь та удосконалення міжнародно-правових механізмів щодо недопущення використання сили[25].

Як зазначалося вище, ключові загрози та виклики глобального характеру для України у стратегічних документах в часи президентства Віктора Януковича пов'язувалися із кризою системи міжнародної безпеки, послабленням міжнародних угод в сфері безпеки та ролі міжнарод-

№ 771/2012, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/2012#Text (accessed 21.03.2024).

[16] *Верховна Рада України* (2012), Про Стратегію національної безпеки України: Указ..., там само.

[17] *Верховна Рада України* (2012), Про Воєнну доктрину України: Указ..., там само.

[18] *Верховна Рада України* (2012), Про Стратегію національної безпеки України: Указ..., там само.

[19] *Верховна Рада України* (2012), Про Воєнну доктрину України: Указ..., там само.

[20] *Верховна Рада України* (2012), Про Стратегію національної безпеки України: Указ..., там само.

[21] *Верховна Рада України* (2010), Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», 01.07., available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/ed20100701#Text (accessed 31.03.2024).

[22] *Верховна Рада України* (2012), Про Воєнну доктрину України: Указ..., там само.

[23] Перепелиця, Г. (2013), Воєнна доктрина України та її відповідність євроінтеграційному курсу, *Аналітична робота написана в рамках проекту "Співпраця між аналітичними центрами Вишеградської четвірки та України задля підтримки публічної дискусії з євроінтеграційних питань та адвокації реформ"*, available at: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2013/Military%20strategy_ukr.pdf (accessed 24.03.2024).

[24] *Верховна Рада України* (2012), Про Стратегію національної безпеки України: Указ..., там само.

[25] *Верховна Рада України* (2012), Про Воєнну доктрину України: Указ..., там само.

них безпекових інститутів і можливою загрозою застосування сили. Для протидії цим тенденціям офіційний Київ повинен був здійснювати «пошук шляхів та механізмів посилення міжнародних гарантій безпеки України». Цікаво, що це мало відбуватися на засадах дотримання нашою державою політики позаблоковості. При цьому політика позаблоковості мала здійснюватися паралельно із поглибленням європейської інтеграції та зі збереженням стратегічного партнерства із Російською Федерацією[26].

Розглядаючи шляхи протидії загрозам регіонального характеру, варто акцентувати увагу на заморожені конфлікти в європейській частині пострадянського простору. В рамках Стратегії національної безпеки України пропонувалися наступні кроки для покращення ситуації в цій сфері: «підтримання міжнародних зусиль, спрямованих на протидію мілітаризації Центрально-європейського та Чорноморсько-Каспійського регіонів, намаганням перерозподілу геополітичних впливів та провокування конфліктних ситуацій, прагненням легітимізувати у той чи інший спосіб статус самопроголошених квазідержавних утворень на територіях держав регіону; посилення ролі України як активного учасника врегулювання «заморожених» конфліктів у регіонах, насамперед придністровського»[27].

Виходячи із сусідства із Молдовою, Україна гіпотетично мала можливості для впливу насамперед на вирішення «придністровської дилеми» та прикладала зусилля в цьому напрямку. Так, у 2010 р. Віктор Янукович на зустрічі з головою ОБСЄ заявив, що Україна зацікавлена у наданні Придністров'ю особливого статусу та нагадав, що вирішення конфлікту можливе тільки у форматі «5+2»[28]. Придністровська тематика фігурувала у дипломатичному дискурсі офіційного Києва і у наступні роки. Пошук шляхів врегулювання регіональних конфліктів, з акцентом на Придністров'я, був одним із пріоритетів України під час головування в ОБСЄ у 2013 р.[29].

Щоправда, жодних практичних зрушень у вирішенні проблемного питання не відбулось, оскільки для цього не було політичної волі сторін. Відповідно до норм міжнародного права, Придністров'я є частиною Республіки Молдова і тут можна тільки ставити питання стосовно його статусу в рамках країни. Водночас, ми розуміємо, що виходячи з інтересів Кремля та реального впливу в регіоні російських спецслужб в 2010 – 2014 рр., Україна не мала реальних важелів впливу на ситуацію.

Ще менше можливостей мав офіційний Київ у плані впливу на вирішення конфліктів на Південному Кавказі. Єдине, що Україна у обох випадках зайняла чітку позицію. У ситуації із конфліктом в Нагірному Карабасі, підходи українського керівництва ґрунтувалися на повазі до державного суверенітету й територіальної цілісності Азербайджанської Республіки[30]. У випадку із Південною Осетією й Абхазією Україна відмовилася визнавати їхню «незалежність» та виступила за збереження територіальної цілісності Грузії[31].

Іншим нагальним питанням для зменшення мілітаризації регіону і розв'язання регіональних конфліктів була актуалізація Договору про звичайні збройні сили в Європі. Вищезазначений Договір передбачав обмеження кількості озброєнь, які сторони договору могли розміщувати біля своїх кордонів[32]. Це питання було одне з ключових під час головування України в ОБСЄ. Про нього було згадано Віктором Януковичем ще на 67-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Четвертим Президентом України було зазначено, що ДЗЗСЄ має суттєвий вплив на стабільність в Європі, тому його необхідно відновити[33]. Проте і тут Україна не мала реальних важелів впливу

[26] *Верховна Рада України* (2012), Про Стратегію національної безпеки України: Указ..., там само.
[27] Там само.
[28] *Радіо Свобода* (2010), Янукович: Україна за територіальну цілісність Молдови, 31.03., available at: https://www.radiosvoboda.org/a/1998736.html (accessed 11.04.2024).
[29] *BBC News Україна* (2013), Хто почує Україну в ОБСЄ? 02.01., available at: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/01/130102_osce_ukraine_sd (accessed 10.04.2024).
[30] *24 Канал* (2011), Янукович обіцяє Азербайджану підтримку у питанні Нагірного Карабаху, 28.04., available at: https://24tv.ua/yanukovich_obitsyaye_azerbaydzhanu_pidtrimku_u_pitanni_nagirnogo_karabahu_n89892 (accessed 19.03.2024).
[31] *Радіо Свобода* (2010), Україна не визнаватиме Абхазію і Південну Осетію – Президент, 04.06., available at: https://www.radiosvoboda.org/a/2061984.html (accessed 30.03.2024).
[32] *Радіо Свобода* (2015), Росія остаточно виходить із Договору про звичайні збройні сили в Європі. 10.03., available at: https://www.radiosvoboda.org/a/26892179.html (accessed 22.03.2024).
[33] *Урядовий кур'єр* (2012), Віктор Янукович: "Ми не розділяємо горе на "своє" та "чуже", 28.09., available at:

на ситуацію, оскільки існував ряд невирішених проблем між РФ та НАТО. Вони, головним чином, полягали у тому, що хоч Росія й ратифікувала адаптований ДЗЗСЄ, відповідно до Стамбульських домовленостей ОБСЄ, вона не виконувала їх і не вивела свої війська з території Грузії й Молдови. У зв'язку з цим країни-члени НАТО, Грузія і Молдова відмовились ратифікувати адаптований договір. У кінцевому підсумку, Росія вийшла з договору у 2015 р.[34].

Важливою проблемою українсько-російських відносин часів президентства Віктора Януковича була відсутність демаркації державного кордону з РФ та незавершеність процесу розмежування лінією державного кордону акваторії Чорного і Азовського морів та Керченської протоки, що було включено до переліку ключових завдань Стратегії національної безпеки України[35]. За президентства Віктора Януковича намітилися певні зрушення у вирішенні даного проблемного питання. Йдеться про підписання Угоди про демаркацію українсько-російського державного кордону і створення демаркаційної комісії. Також сторони узгодили принцип поділу Азовського моря. Однак, остаточне вирішення цього питання до лютого 2014 р. так і не відбулося, натомість російська збройна агресія щодо України звела нанівець усі попередні домовленості[36].

Втручання у внутрішні справи України та активізація розвідувальної діяльності російських спеціальних служб було серйозним викликом для національної безпеки України. Її основу становила пряма діяльність російських спецслужб на території України та використання агентів впливу, які діяли на користь РФ[37].

Слід зазначити, що діяльність російських спеціальних служб в Україні розпочалася одразу після розпаду Радянського Союзу, але своєї кульмінації досягла саме після приходу до влади Віктора Януковича. За його каденції сформувалася ефективна мережа агентурного впливу на всіх щаблях української влади. Згоду на безпосередню діяльність російських спеціальних служб на території України було надано 19 травня 2010 р. Тоді керівництво Служби безпеки України та Федеральної служба безпеки Російської Федерації підписали договір про співпрацю, який повернув ФСБ на об'єкти Чорноморського флоту РФ в Криму. Завдяки цьому, російські спецслужби отримали змогу безперешкодно працювати на території України.

В цей час також була проведена реорганізація СБУ, яка полягала на зміні пріоритетів контрозвідувальної діяльності. Як відомо, нумерація відділів в управлінні із захисту інтересів України від іноземних спецслужб департаменту контррозвідки показує їхню пріоритетність. Так, відповідно до структурних змін, першим став відділ з протидії американським спецслужбам, а протидію спецслужбам РФ зміщено на четверте місце. При цьому «російський» відділ зазнав суттєвого скорочення[38].

За часів президентства Віктора Януковича було завдано суттєвого удару обороноздатності України. У цьому контексті варто почати зі згадуваного вище проголошення «позаблоковості». При цьому слід наголосити, що позаблоковий статус держави традиційно поєднується із зростанням витрат на сферу безпеки, оскільки «позаблокова» країна повинна орієнтуватися головним чином на власні сили. У випадку із Україною часів президентства Віктора Януковича, ми мали цілком зворотній шлях. Зокрема, намітилася загрозлива тенденція до скорочення державних витрат на армію. Йдеться про зниження такого типу витрат від 1,1 % ВВП у 2010 р. до 1,01 % у 2011 р., далі до 0,94% ВВП у 2012 р. і завершення у 2013 р. – до 0,78 % ВВП[39]. Паралельно тривав процес скорочення Збройних сил України. Для прикладу тільки у 2012 р. кіль-

https://ukurier.gov.ua/uk/articles/viktor-yanukovich-mi-ne-rozdilyayemo-gore-na-svoye/ (accessed 16.04.2024).

[34] *Радіо Свобода* (2015), Росія остаточно виходить із Договору…, там само.

[35] *Верховна Рада України* (2012), Про Стратегію національної безпеки України: Указ..., там само.

[36] Романуха, О. (2015), Делімітація українсько-російського кордону. *Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи*: *зб. матер. ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф, 17 квітня 2015 р., м. Суми,* Суми, с. 49.

[37] Експертна група проєкту "Російський лобізм в Україні в контексті виборів 2019 року: джерела живлення, канали проникнення, механізми запобігання" (2020), Російська агентура впливу в Україні: руйнація оборонно-безпекового сектору. *Чорноморська безпека*, 1 (37), с. 14-15.

[38] Демартино, А. (2018), Напередодні анексії Криму: рушійні сили агресивного зовнішньополітичного курсу Російської Федерації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, вип. 23, с. 68.

[39] *Укрінформ* (2018), Перед втечею Януковича бюджет армії урізали до 0,78% ВВП – Коваль, available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2403563-pered-vteceu-anukovica-budzet-armii-urizali-do-078-vvp-koval.html (accessed 13.03.2024).

кість військових ЗСУ скоротилася більше яка на 12,5 тис. осіб, у 2013 р. – майже на 17 тис. При цьому варто мати на увазі, що скорочення доволі часто відбувалося за рахунок найбільш боєздатних частин. Для прикладу, у цей час було розформовано 8-й армійський корпус швидкого реагування, виведено зі складу Повітряних сил та скорочено одну з двох бригад, на озброєнні якої стояли зенітні ракетні комплекси С-300В, зупинено і заблоковано програми, які мали на меті відновлення та модернізацію зенітно-ракетних комплексів С-125 та С-200В тощо.

Паралельно було завдано суттєвої шкоди мобілізаційній системі українських збройних сил. Так, відбувалося скорочення штатів обласних військових комісаріатів, об'єднання та скорочення районних військових комісаріатів. Також були скорочені територіальні центри комплектування військовослужбовців за контрактом, функції яких покладалися на військові комісаріати[40]. На завершення варто згадати про те, що своїм указом від 14 жовтня 2013 р. Віктор Янукович відмінив призов на військову службу до Збройних Сил України та інших військових формувань на 2014 р.[41].

Також за президентства Віктора Януковича здійснювалося руйнування воєнно-промислового комплексу України. 10 червня 2010 р. Віктор Янукович призначив генеральним директором державної компанії з експорту та імпорту продукції і послуг військового та спеціального призначення «Укрспецекспорту» згаданого вище Дмитра Саламатіна. Варто зазначити, що Дмитро Саламатін отримав українське громадянство тільки у 2005 р., а до цього обіймав різні посади в Росії та Казахстані. За результатами його діяльності воєнно-промислового комплексу України зазнав суттєвих втрат. Тільки через зрив контракту на постачання, ремонт, обслуговування української військової техніки, призначеної для Іраку, Україна, відповідно до результатів розслідування ГПУ, зазнала збитків на 560 мільйонів доларів[42].

Висновки. Стратегічні документи в сфері безпеки за часів президентства Віктора Януковича до загроз та викликів воєнно-політичного характеру цілком слушно відносили кризу системи міжнародної безпеки, послаблення міжнародних угод в сфері безпеки та послаблення ролі міжнародних безпекових інститутів; загрозу застосування сили та превентивного застосування сили; мілітаризацію регіону; воєнно-політичну нестабільність держав регіону; ескалацію збройних конфліктів в регіоні; сепаратизм; незавершеність договірно-правового регулювання державних кордонів; втручання у внутрішні справи України та розвідувальну діяльність іноземних спеціальних служб.

Шукаючи шляхи протидії відповідним загрозам, тогочасне політичне керівництво проголосило позаблоковий статус, взявши паралельно курс на поглиблення європейської інтеграції при збереженні стратегічного партнерства з РФ. Така ситуація з кількох точок зору є парадоксальною. Насамперед, в умовах кризи системи міжнародної безпеки та послаблення ролі міжнародних безпекових інституцій проголошувати про перехід до «позаблокового» статусу, без сумніву було хибним рішенням. Ще більш абсурдним такий крок видається з огляду на те, що паралельно відбувалося системне скорочення чисельності українських збройних сил, зменшеншувалося їхнє фінансування, розформовувалися боєздатні частин, припинялися окремих програм, пов'язаниі із модернізацією озброєння, ослаблювалася мобілізаційна система ЗСУ.

Подібна діяльність також викликала питання, виходячи з того, що як слушно відзначалося в тогочасних українських безпекових документах, мала місце складна безпекова ситуація в Чорноморсько-Каспійському регіоні, існувала можливість ескалації наявних на той час конфліктів і навіть ймовірність появи нових осередків збройного протистояння в регіоні.

В контексті протидії загрозам регіонального характеру в українських стратегічних безпекових документах пропонувалися кроки, які повинні були протидіяти мілітаризації Центральноєвропейського та Чорноморсько-Каспійського регіонів, легітимізації квазідержавних утворень в

[40] *Державне бюро розслідувань* (2020), Як Україна втратила Крим: версія слідства Державного бюро розслідувань, 16.09., available at: https://dbr.gov.ua/news/yak_ukraina_vtratila_krim-_versiya_slidstva_derzhavnogo_byuro_rozsliduvan (accessed 15.04.2024).

[41] *Президент України* (2013), Указ Президента України №562/2013 «Про строки проведення чергових призовів, чергові призови громадян України на строкову військову службу до внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та звільнення в запас військовослужбовців у 2014 році», 14.10., available at: https://www.president.gov.ua/documents/5622013-15707 (accessed 05.04.2024).

[42] *24 Канал* (2019), ГПУ оголосила про підозру у злочині екс-міністру оборони часів Януковича, 14.01., available at: https://24tv.ua/gpu_ogolosila_pro_pidozru_u_zlochini_eks_ministru_oboroni_salamatinu_n1096174 (accessed 05.04.2024).

регіоні, сприяти посиленню ролі нашої держави як учасника врегулювання «заморожених» конфліктів в європейській частині пострадянського простору тощо. Визнаючи актуальність поставлених завдань, слід констатувати, що офіційний Київ не володів необхідними ресурсами для впливу на відповідні процеси.

При цьому також варто звернути увагу на те, що значний відсоток викликів та загроз регіонального рівня, так само як і виклики, які становили небезпеку безпосередньо для України, були пов'язані із міжнародною активністю Російської Федерації. За таких обставин логічною була б більш системна роботи на російському напрямку з боку українських спецслужб. Однак, виходячи із особливих відносин між керівництвом Кремля та командою Януковича, відбувався зворотній процес. Російські спецслужби отримали можливості для посилення своєї різнопланової присутності на території України.

Таким чином, варто наголосити на дисбалансі між теоретичним окресленням та практичною протидією загрозам та викликам безпекового характеру в часи президентства Віктора Януковича. У тогочасних стратегічних безпекових документах достатньо добре визначалися військово-політичні виклики та загрози, пов'язані з діями Росії. Щоправда, при цьому Росія як джерело загроз та викликів не ідентифікувалася. Також не було запропоновано реальних кроків, завдяки яким можна було протистояти окресленим викликам та загрозам і що найголовніше, в практичній площині не проводилася діяльність, яка реально дозволила б покращити безпекову ситуацію як в Україні, так і по периметру її кордонів.

Список джерел

1. *Верховна Рада України* (2010), Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», 01.07., available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/ed20100701#Text (accessed 31.03.2024).
2. *Верховна Рада України* (2010), Закон України «Про основи національної безпеки України», 20.07., available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15/ed20100720#Text (accessed 06.03.2024).
3. *Верховна Рада України* (2012), Про Воєнну доктрину України: Указ Президента України; Доктрина від 15.06.2004 № 648/2004 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 390/2012, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20120622 (accessed 10.03.2024).
4. *Верховна Рада України* (2012), Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 29.12.2012 № 771/2012, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/2012#Text (accessed 21.03.2024).
5. *Верховна Рада України* (2012), Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України; Стратегія від 12.02.2007 № 105/2007 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007 (accessed 15.04.2024).
6. *Державне бюро розслідувань* (2020), Як Україна втратила Крим: версія слідства Державного бюро розслідувань, 16.09., available at: https://dbr.gov.ua/news/yak_ukraina_vtratila_krim_versiya_slidstva_derzhavnogo_byuro_rozsliduvan (accessed 15.04.2024).
7. Демартино, А. (2018), Напередодні анексії Криму: рушійні сили агресивного зовнішньополітичного курсу Російської Федерації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, вип. 23, с. 68-74.
8. Експертна група проєкту "Російський лобізм в Україні в контексті виборів 2019 року: джерела живлення, канали проникнення, механізми запобігання" (2020), Російська агентура впливу в Україні: руйнація оборонно-безпекового сектору. *Чорноморська безпека*, 1 (37), с. 13-22.
9. Перепелиця, Г. (2013), Воєнна доктрина України та її відповідність євроінтеграційному курсу, *Аналітична робота написана в рамках проекту "Співпраця між аналітичними центрами Вишеградської четвірки та України задля підтримки публічної дискусії з євроінтеграційних питань та адвокації реформ"*, available at: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2013/Military%20strategy_ukr.pdf (accessed 24.03.2024).
10. *Президент України* (2013), Указ Президента України №562/2013 «Про строки проведення чергових призовів, чергові призови громадян України на строкову військову службу до внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та звільнення в запас військовослу-

жбовців у 2014 році», 14.10., available at: https://www.president.gov.ua/documents/5622013-15707 (accessed 05.04.2024).

11. *Радіо Свобода* (2010), Україна не визнаватиме Абхазію і Південну Осетію – Президент, 04.06., available at: https://www.radiosvoboda.org/a/2061984.html (accessed 30.03.2024).
12. *Радіо Свобода* (2010), Янукович: Україна за територіальну цілісність Молдови, 31.03., available at: https://www.radiosvoboda.org/a/1998736.html (accessed 11.04.2024).
13. *Радіо Свобода* (2015), Росія остаточно виходить із Договору про звичайні збройні сили в Європі. 10.03., available at: https://www.radiosvoboda.org/a/26892179.html (accessed 22.03.2024).
14. Романуха, О. (2015), Делімітація українсько-російського кордону. *Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи*: *зб. матер. ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф, 17 квітня 2015 р., м. Суми,* Суми, с. 47-49.
15. *ТЕКСТИ.org.ua* (2016), Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура – елемент війни, 25.02., available at: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa (accessed 12.04.2024).
16. *Укрінформ* (2018), Перед втечею Януковича бюджет армії урізали до 0,78% ВВП – Коваль, 15.02., available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2403563-pered-vteceu-anukovica-budzet-armii-urizali-do-078-vvp-koval.html (accessed 13.03.2024).
17. *Урядовий кур'єр* (2012), Віктор Янукович: "Ми не розділяємо горе на "своє" та "чуже", 28.09., available at: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/viktor-yanukovich-mi-ne-rozdilyayemo-gore-na-svoye/ (accessed 16.04.2024).
18. *24 Канал* (2011), Янукович обіцяє Азербайджану підтримку у питанні Нагірного Карабаху, 28.04., available at: https://24tv.ua/yanukovich_obitsyaye_azerbaydzhanu_pidtrimku_u_pitanni_nagirnogo_karabahu_n89892 (accessed 19.03.2024).
19. *24 Канал* (2019), ГПУ оголосила про підозру у злочині екс-міністру оборони часів Януковича, 14.01., available at: https://24tv.ua/gpu_ogolosila_pro_pidozru_u_zlochini_eks_ministru_oboroni_salamatinu_n1096174 (accessed 05.04.2024).
20. *BBC News Україна* (2013), Хто почує Україну в ОБСЄ? 02.01., available at: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/01/130102_osce_ukraine_sd (accessed 10.04.2024).
21. Hurak, I., Boichuk, O., Nahorniak M. (2022), The Russia of "early Putin" in search of a new national identity: modern imperial ideology in the shadow of the "humanitarian" "Russian world". *Actual Problems of International Relations*, issue 153, #4, p. 19-33.
22. Hurak, I. (2016), Ukrainian-Russian Interstate Relations during the Presidency of Viktor Yanukovych – "Honeymoon Period" or "Coercion to Marriage". *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, vol. 1, p. 103-121.
23. United Nations (no date), United Nations Charter, available at: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text (accessed 03.04.2024).

References

1. *Verkhovna Rada Ukrainy* (2010), Zakon Ukrainy «Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky», 01.07., available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/ed20100701#Text (accessed 31.03.2024).
2. *Verkhovna Rada Ukrainy* (2010), Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy», 20.07., available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15/ed20100720#Text (accessed 06.03.2024).
3. *Verkhovna Rada Ukrainy* (2012), Pro Voiennu doktrynu Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy; Doktryna vid 15.06.2004 № 648/2004 (v redaktsii Ukazu Prezydenta Ukrainy vid 8 chervnia 2012 roku № 390/2012, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20120622 (accessed 10.03.2024).
4. *Verkhovna Rada Ukrainy* (2012), Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2012 roku «Pro Stratehichnyi oboronnyi biuleten Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 29.12.2012 № 771/2012, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/2012#Text (accessed 21.03.2024).
5. *Verkhovna Rada Ukrainy* (2012), Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy; Stratehiia vid 12.02.2007 № 105/2007 (v redaktsii Ukazu Prezydenta Ukrainy vid

8 chervnia 2012 roku № 389/2012), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007 (accessed 15.04.2024).

6. *Derzhavne biuro rozsliduvan* (2020), Yak Ukraina vtratyla Krym: versiia slidstva Derzhavnoho biuro rozsliduvan, 16.09., available at: https://dbr.gov.ua/news/yak_ukraina_vtratila_krim-_versiya_slidstva_derzhavnogo_byuro_rozsliduvan (accessed 15.04.2024).

7. Demartyno, A. (2018), Naperedodni aneksii Krymu: rushiini syly ahresyvnoho zovnishnopolitychnoho kursu Rosiiskoi Federatsii. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, vyp. 23, s. 68-74.

8. Ekspertna hrupa proiektu "Rosiiskyi lobizm v Ukraini v konteksti vyboriv 2019 roku: dzherela zhyvlennia, kanaly pronyknennia, mekhanizmy zapobihannia" (2020), Rosiiska ahentura vplyvu v Ukraini: ruinatsiia oboronno-bezpekovoho sektoru. Chornomorska bezpeka, 1 (37), s. 13-22.

9. Perepelytsia, H. (2013), Voienna doktryna Ukrainy ta yii vidpovidnist yevrointehratsiinomu kursu. *Analitychna robota napysana v ramkakh proektu "Spivpratsia mizh analitychnymy tsentramy Vyshehradskoi chetvirky ta Ukrainy zadlia pidtrymky publichnoi dyskusii z yevrointehratsiinykh pytan ta advokatsii reform"*, available at: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2013/Military% 20strategy_ukr.pdf (accessed 24.03.2024).

10. *Prezydent Ukrainy (2013)*, Ukaz Prezydenta Ukrainy №562/2013 «Pro stroky provedennia cherhovykh pryzoviv, cherhovi pryzovy hromadian Ukrainy na strokovu viiskovu sluzhbu do vnutrishnikh viisk Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy ta zvilnennia v zapas viiskovosluzhbovtsiv u 2014 rotsi», 14.10., available at: https://www.president.gov.ua/documents/5622013-15707 (accessed 05.04.2024).

11. *Radio Svoboda* (2010), Ukraina ne vyznavatyme Abkhaziiu i Pivdennu Osetiiu – Prezydent, 04.06., available at: https://www.radiosvoboda.org/a/2061984.html (accessed 30.03.2024).

12. *Radio Svoboda* (2010), Yanukovych: Ukraina za terytorialnu tsilisnist Moldovy, 31.03., available at: https://www.radiosvoboda.org/a/1998736.html (accessed 11.04.2024).

13. *Radio Svoboda* (2015), Rosiia ostatochno vykhodyt iz Dohovoru pro zvychaini zbroini syly v Yevropi, 10.03., available at: https://www.radiosvoboda.org/a/26892179.html (accessed 22.03.2024).

14. Romanukha, O. (2015), Delimitatsiia ukrainsko-rosiiskoho kordonu. *Suspilno-politychni protsesy na ukrainskykh zemliakh: istoriia, problemy, perspektyvy: zb. mater. III Vseukr. nauk.-prakt. konf, 17 kvitnia 2015 r., m. Sumy*, Sumy, s. 47-49.

15. *TEKSTY.org.ua* (2016), Horbulin dokladno proanalizuvav, yak Rosiia rokamy hotuvalasia do ahresii proty Ukrainy. Navit masova kultura – element viiny, 25.02., available at: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa (accessed 12.04.2024).

16. *Ukrinform* (2018), Pered vtecheiu Yanukovycha biudzhet armii urizaly do 0,78% VVP – Koval, 15.02., available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2403563-pered-vteceu-anukovica-budzet-armii-urizali-do-078-vvp-koval.html (accessed 13.03.2024).

17. *Uriadovyi kurier (*2012), Viktor Yanukovych: "My ne rozdiliaiemo hore na "svoie" ta "chuzhe", 28.09., available at: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/viktor-yanukovich-mi-ne-rozdilyayemo-gore-na-svoye/ (accessed 16.04.2024).

18. *24 Kanal* (2011), Yanukovych obitsiaie Azerbaidzhanu pidtrymku u pytanni Nahirnoho Karabakhu, 28.04., available at: https://24tv.ua/yanukovich_obitsyaye_azerbaydzhanu_pidtrimku_u_pitanni_nagirnogo_karabahu_n89892 (accessed 19.03.2024).

19. *24 Kanal* (2019), HPU oholosyla pro pidozru u zlochyni eks-ministru oborony chasiv Yanukovycha, 14.01., available at: https://24tv.ua/gpu_ogolosila_pro_pidozru_u_zlochini_eks_ministru_oboroni_salamatinu_n1096174 (accessed 05.04.2024).

20. *BBC News Ukraina* (2013), Khto pochuie Ukrainu v OBSIe? 02.01., available at: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/01/130102_osce_ukraine_sd (accessed 10.04.2024).

21. Hurak, I., Boichuk, O., Nahorniak M. (2022), The Russia of "early Putin" in search of a new national identity: modern imperial ideology in the shadow of the "humanitarian" "Russian world". *Actual Problems of International Relations*, issue 153, #4, p. 19-33.

22. Hurak, I. (2016), Ukrainian-Russian Interstate Relations during the Presidency of Viktor Yanukovych – "Honeymoon Period" or "Coercion to Marriage". *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, vol. 1, p. 103-121.

23. *United Nations* (no date), United Nations Charter, available at: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text (accessed 03.04.2024).